

Ermeniler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu
Chicago 13-19 Mart 2000

Tarihi Bir Konferans Hakkında
Sıradan Gözlemler

Taner AKÇAM

Yanlıı verilmiş adresten dolayı, peşimden üç bavulu sürüyerek, Chicago sokaklarında burnumdan soluyarak adres arıyorum. Soru soracak kimse yok, bavulları bırakamıyorum, kime, nasıl soracağım adresi. Taksi beni çoktan bıraktı gitti. “Kongresine de, tarihselliğine de”, diyerek bildiğim tüm küfürleri sıralıyorum. Oteli zar zor buldum. Organizatörlerden gene kimse yok. Kalacağımız odalar hazır değil. Elime, adıma bırakılmış bir zarf verdiler. Program ve adres var zarfta. “Bunu zaten e-mail ile yollamıştınız”, deyip gene söyleniyorum. Bavulları bırakıp, bu sefer konferansın yapılacağı adresi aramaya başladım. Yol sorduklarımı beni yanlış yerlere yolladıkları için, epey dolaştıktan sonra toplantı yerini buldum. Toplantıya üç saat var. Gene organizatörlerden bir Allah'ın kulu yok orta yerde. Bunca yıldır kongre, konferans dolaşır dururum. Organizasyonu bu derece bozuk olanına daha rastlamadım. Bırakıp gitmeyi düşündüm. Sonra ne de olsa “tarihi kongredir”, deyip vazgeçtim.

Ve Prenses kurbağayı öptü ama hiç bir şey olmadı. Normali, masaldaki gibi, kurbağanın yakışıklı bir prense dönmesiydi. Ama gerçekten bir şey olmadı. Chicago kongresi de böyle bir şeydi işte. Herkes belki büyük bir heyecan, büyük bir gerilimle gelmişti kongreye. “Tarihte ilk defa” olmanın derin yükü altında ezilerek ama üstündeki tılsım kalktıkça o kadar sıradan bir hale geldi ki.... Zaten Allaha şükür, bizim akademisyen takımı da bu konuda gerekli tüm uzmanlık ve alışkanlıklarını sergilemekten geri kalmamışlardı. Toplantıya bir-iki saat kala rastladığım dostlar (Türk ve Ermeni) “aman Taner, sonra konuşuruz, daha konuşmamı hazırlamadım”, deyip

yanımdan sıvıştılar. Bu iyi bir haberdi. Demek ki çoğumuz açısından bu “tarihi toplantı” da sıradan bir işti.

İlk gün, “Osmanlı Millet Sistemi”ni tartıştık. Bence en önemli konu, çok önemsizmiş gibi bir görülen bir sorundan çıktı. Konuşmacılardan birisi, Türkiye’de yaşayan bir kişiyi “Ermeni entelektüel” diye tanımladı. Halil Berktaş itiraz etti. “Bu denli etnik kategorilerle düşünmek doğru değil”, “Bu zatı Ermeni entelektüel olarak tanımlamada kullandığınız kriter ne? Neye göre ve niye Ermeni entelektüel oldu?” Bu itiraz çok önemli bir tartışma başlattı. Biz kimiz? Sadece konuya meraklı tarihçiler mi? Bizlerin etnik kökenleri çok mu önemli? Bu toplantıyı niye Türk ve Ermeni tarihçilerinin buluşması olarak tanımlıyoruz. İyi ama ABD’den, İngiltere’den gelip katılanlar ne oluyor? Onlar da bu taraflardan birisini mi seçecekler? Şöyle bir tablo çiziliyor: İki taraf var, Türk tarafı ve Ermeni tarafı. Bunlar gelip karşılıklı oturuyor ve konuşuyorlar. Bu doğru değil. Halil Berktaş kendi pozisyonunu çok net formüle etti: “Ben Türk tarihçisi değilim. Ben tarihçiyim.”

Konu üzerinde sürekli konuşulan konulardan birisiydi. Hakikaten kolektif kimlik ile bireysel kimlik arasındaki ilişki nasıl kurulacaktı. Kolektif bir gruba dahil olmak veya çıkmak sadece bireyin özgül iradesiyle olacak bir şey midir? Yoksa siz birey olarak istemeseniz bile, sizi zorla bir gruba dahil etmezler mi? Veya siz her ne kadar ben bu grubun üyesi değilim diye bağırırsanız da, etnik-ulusal eşitsizlik temeline oturmuş toplumlarda, bir gruba dahil edilmiş olmanın avantajına veya dezavantajına otomatik olarak sahip olmaz mısınız? (Almanya’da, “ben Alman değilim” diye bağırın Alman dostlarıma hep bir örneği veririm: Gel seninle ev kiralamak için veya bir iş için ayrı ayrı başvurayım. *Bakalım seni mi tercih edecekler, yoksa Türk olarak beni mi?*)

Konuyu asıl önemli kılan bir başka boyut var. Tarihçi veya sosyolog, sosyal bilimciler, tarihsel-sosyal konulara yaklaşırlarken kendi durdukları yeri nasıl tanımlayacaklardı? Her türlü değer yargısından bağımsız “objektif” bir duruş yeri var mıdır? Örneğin sosyal bilimciler olarak bir tarihsel olgu üzerine “hava raporu” üzerine konuşuyormuşuz gibi konuşma şansımız, imkanımız var mıdır? Gerçekten böyle bir duruş yeri tanımlanabilirse, o zaman bizim Türk veya Ermeni olup olmamamızın bir değeri bir anlamı var mıdır?

Toplantıdaki sorulardan sadece birisi üzerinde bu kadar ayrıntılı durmam kimseyi şaşırtmamalı. Çünkü Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihini ve bugününü ele alırken, sosyal bilimcilerin gerçekten ilk cevap vermeleri gereken soru budur. Kendi duruş ve yaklaşım yerlerini doğru tanımlamak. Sorun, sosyolojide “Ben-Biz” dengesi olarak tanımlanır. Ve sosyal bilimin bir soruna yaklaşmadaki başarısı, terazinin “Biz” dengesinden uzaklaşması ile ölçülür. Benim kanaatim şu: Dahil olduğumuz veya edildiğimiz kolektif grubu unutmadan, Türk ve Ermeni bilim adamları, dahil olduğumuz (istemesek de edildiğimiz) “Türk ve Ermeni ulusu” ile aramıza mesafe koymayı başararak (“biz”den

uzaklaşarak) analiz yaptıkça sorunları aşma konusunda yardımcı olabiliriz.

Toplantının ilk gününü “biraz gerilimli” olarak tanımlamam yanlış olmaz. Özellikle Türkiye’den gelen akademisyenler, “bir taraf” görünümüne sokulmanın rahatsızlığı içindeydiler. Bu nedenle mümkün olduğunca kolektif kategorilerle konuşmaktan, değerlendirme yapmaktan uzak durmayı tercih ettiler. Akşamları bu endişelerini daha açık dile getirenler oldu. Tarihte yaşanmış her olayın, her olgunun üzerine konuşmaya, tartışmaya hiçbir itirazlarının olmadığını ama “Jenosit” sorununun aktüel politik bir kavga aracı haline getirilmesinden rahatsızlık duyduklarını dile getiren arkadaşlarım oldu.

Galiba dönüm noktası Gerard Libaridian’ın konuşması oldu. Çünkü konusu tam da bu soruydu. Politika ile Sosyal Bilimin ilişkisi... Gerard Akrep burcunda mı doğmuştur, bilemem ama soruları o kadar doğrudan sordu ki artık kaçış imkansızdı. Yaptığı iş aslında çok basitti. Bir şey üzerine konuşabilmek için önce soruyu doğru sormak gerekiyordu. Ve Gerard, herkesin aklından geçen, belki yüksek sesle söyleyemedikleri tüm soruları tek tek sıraladı. Kendisine göre de cevaplar verdi. Burada bunları özetlemem mümkün değil. Ama, Türk milliyetçileri ve radikalleri ile Ermeni milliyetçi ve radikal çevrelerinin “aynı mantık, aynı zihniyet” ile hareket ettiklerini ve sorunun çözümünden değil, çözümsüzlüğünden çıkarları olduğunu anlattı. Gerard’a söylediler mi bilmiyorum, ama Türkiye’den gelen arkadaşlar, bu konuşma ile çok rahatladıklarını bana sıkça dile getirdiler. Çünkü artık taraflar, “Türk ve Ermeni” olarak değil, ulusal kimliklerden bağımsız, bir sorunun çözümünden yana olanlar ve olmayanlar olarak tanımlanıyordu. Hele bir de yemek ve alkolün o meşum havası da eklenince ikinci gün ile birlikte toplantı artık iyice normale döndü.

Benim açımdan çok hoş olan bir son gözlemde daha bulunmak istiyorum: Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin sistemli olarak Jenosit olgusunu inkar etmesi, Ermeni çevrelerde tarifi zor bir gerilim yaratmıştır. Bir çok Ermeni çevre için tarihi olgular üzerine rahat ve sakin konuşma imkanının neredeyse ortadan kalkmış olduğunu söylersem abartmış olmam. Artık onlar için birçok şey tek bir kelimeye indirgenmiş, gelmiş dayanmış vaziyettedir: Jenosit. Kavram, bilimsel içeriğinden öte büyük bir kutsallığa kavuşmuştur. Onun için toplantı sırasında bir çok kişinin Türkiye’den gelenlerin ağzına bu açıdan da baktıklarını gözlüyordum, “dedi mi, demedi mi? diyecek mi demeyecek mi?” Ve bu kelime döküldüğünde yüzlerde yayılan bir tebessüm ve rahatlama...

Türkiye’den gelen arkadaşlarda ise bunun tam tersi bir tutum vardı. Kendi yaşadığım süreci de bildiğim için, arkadaşlarımı bu açıdan da gözledim. Çoğunluğunda başlangıçta mümkün olduğunca kavramı kullanmama eğilimi ağır basıyordu. Toplantı ilerledikçe tek tek kelime ağızdan düşmeye başladı ve sonra ise kavramın normal kullanımı bunu takip etti. Artık sonlara doğru kavramı kullanıp kullanmamanın anlamsızlığını

gözlemledim. Çünkü Engin Akarlı'nın toplantı başında söylediği gibi, esas sorun biz Türkiye'den gelenlerin tarihi bir haksızlık karşısında takınmamız gereken moral sorumluluktur. Bir halkın imha edilmesi, yaşam koşullarının ortadan kaldırılması gerçeği karşısında sessiz kalmamız doğru değildi... Benim toplantıya sunduğum yazının girişi de buydu zaten: Adını ne koyacağımızdan çok daha önemli olan, öncelikle kitlesel imhaları açıkça kınayan bir moral tutum yaratmalıydık. Tarih üzerine ancak böylesi bir moral tutumdan kalkarak konuşabilirdik. Toplantı bunu esas olarak başardı diyebilirim.

Türk milliyetçiliğinin çeşitli boyutları, 1915'de yaşananların anatomisini çıkarmak çabası, Türkiye'deki suskunluk ve nedenleri gibi birçok konu konuşuldu, tartışıldı. Bunları tek tek anlatmam imkansız. "Osmanlının Çöküş Panîği"; "Türklerin de Yaşadıkları Travma" gibi, jenosit olayını ve üzerinde konuşulmamasının nedenlerini açıklayabilecek tartışmalar, (çok sakin ve rahat bir atmosferde) yapıldı. "Tarihsel belgeleri okuma sorunu", Kürt-Ermeni ilişkisi gibi sıralamakla bitirilmeyecek, ama akla gelebilecek her konu üzerinde konuşuldu tartışıldı. Konferans hakkında bir rapor hazırlanmaya karar verildi. (Ben burada kendimi sadece kişisel gözlemlerimi aktarmakla sınırlıyorum)

Sonuçta ne mi oldu? Hiç bir şey olmadı işte. Kurbağa, öpücüğe rağmen kurbağa olarak kalmaya devam etti. Chicago'da sıradan bir toplantı haline geliverdi. (Yani zaten öyle idi) Toplantının en önemli kıssadan hissesi ise şudur: Bizler konuşmaya mecburuz. Birbirimizle konuşmaktan başka yapacak bir şeyimiz yoktur ve konuşmanın gücü gerçekten çok büyüktür. Çünkü ancak konuşarak, birbirimizi dinleyerek ve anlayarak, Türk-Ermeni ilişkileri üzerindeki gerilim ortadan kalkabilir. Kurbağayı prens yapacak öpücüğü beklemek gibi saçma sapan tılsımlara bel bağlamaktan kurtuluruz.

Toplantı, (Türkiye'den gelen arkadaşlar ne kadar "biz değiliz" diye bağtırsalar da, onların niyetlerinden bağımsız dahil oldukları) tarafların birebirleri ile konuşma ve tartışmalarının önemini göstermesi bakımından "tarihi idi". Ama içerik olarak o kadar kuvvetli olduğunu söyleyemem. Gereksiz gerilimler, gereksiz beklentilerle konunun uzmanı sayılacak birçok akademisyen toplantıya gelmemişti. Bu nedenle de bazı bölümlerde beklediğim verimlilikte tartışmalar yapılamadı ama bence önemli değil. Sorunun üzerindeki tılsımı, büyüü bozacak son derece önemli bir adım atılmıştır. Özellikle bu nedenle, başta Fatma Müge Göbek ve Rol Suna olmak üzere organizatörlere (kıskançlığımdan çatıyor olsam da) teşekkür etmeyi kişisel bir borç biliyorum. Çünkü bu toplantı, sadece beni yalnızlıktan kurtarmakla kalmadı. Türkiye'de konu üzerine konuşmaya hazır geniş bir çevrenin var olduğu konusunda yıllarca söylediğim şeyin de doğru olduğunu gösterdi.